

SADRŽAJ

Predgovor (Draginja Ramadanski)	
Iz senke izopšteneičke osećajnosti	5

KRIVICE

Pohvala groblju	13
Na kratkoj vožnji	17
Ibikina kuća	29
Koncert	75
Prekraćene samoće	108
Vatromet	113
Bdenje	117
Praznina	124

BEZ KRIKA

Bez krika	129
Saućesništvo	140
Celog sebe	144
Obrazac ljubavi	152
Ćista košulja	167
Lićnost	196
Sat	216
Nevreme	248

Predgovor

IZ SENKE IZOPŠTENIČKE OSEĆAJNOSTI

Tišma je bio i ostao jedini naš pisac koji je pisao o onome od čega umetnici po pravilu beže, plašeći se da ogole svoju intimu, tačnije njene strategije.

Njegove *Krivice* nisu toliko jezički sastav, koliko otpaćena jezička materija. Ovo je defile svakovrsnih stvaralačkih sloboda, koje su ponekad upravo samosputavajuće opredeljenje. Ovo je neporecivi, visokokultivisani realizam, filozofski najdosledniji kod nas. Pisac je otkrio onoliko koliko je to hteo. A hteo je mnogo. Tako nas za ruku drže Tolstojevi dnevnici, i dovode tik pred užarenu lavu istine tela, da bi nas u poslednjem trenutku zapahnula svežina samokontrolisane forme.

Ima se utisak da je unutrašnja svrha ove proze upravo ogoljavanje, ali ne kliničko ili patološko, već erotički aranžirano, a to znači i nepotpuno. To je tek raskopčani bademantil, sa nogama uznetim na visoke potpetice. To je napor telesnosti da bude na visini izazova lepote, a ne fiziologije. Pisac testira upravo taj specifični napor. Proza *Koncert*, gde se ostvareni dar suočava sa neostvarenim, razrešava se osvetoljubivom nepodopštinom: starački spetljanim mokrenjem. I umirujućom opaskom „Svi smo ljudi“. To zaista nije onaj čovek, koji zadaje ton epihi i koji gordo zvuči. Na delu je skriveni otrov banalnosti. Lek banalnosti? Tek kada svemu kaže *da*, čovek prezdravi.

Ko je narator ovih jetkih proza? To je zreo čovek, vršnjak dvadesetog veka. Korumpiran novim pravima, ograničen novim obavezama. Ali nikada sveden na njih. To je subjekt dara u doba koje je mnogo toga proskribovalo. Proteran je, tako, i dendizam, a preostala je njegova karikatura, travestirana u preljubu. Inspeksijska putovanja po sedištu komune; revizori što maštaju o mladim telefonistkinjama; neuništive starice u najlon čarapama. Uz malo mašte eto puškinovske *Pikove dame*, i večitog muškog sna o moći.

Adrese ljubavnica udenute su u postave sivih vojničkih korporana, nažvrljane na poleđini lične karte, unutar bolesničke knjižice... Pedesete i šezdesete godine dvadesetog veka odlikuje potmula, neponovljivo intenzivna panorgazmičnost, kada i zvanični dokumenti postaju spremišta tajnih adresa, kada na poleđini „u ime naroda“ stoji nevidljivim mastilom pribeležen „ulaz iz dvorišta“, ta nikada zapravski konzumirana adresa, nevidljiva šifra izmaštane lične slobode, za koju u stvarnosti nije bilo mesta.

Prepreke su te koje čine draž puta, cilj je vazda upitan. Veliki šetač naše severne prestonice, koji je uznegovao svoje iluzorne trajektorije, gustirao je upravo tu ekskluzivnu i gorčastu iluzornost. Blago gadljiva bora kraj usta, užarene oči uperene u namah nadiruće senke. I pusta želja za podnevnim svetom bez senki...

Osetljiv na faunski supstrat muškog bića, pisac je ove proze zadojio panikom podnevnog, sunčanog Pana, koji presreće zlatokose nimfe (pa neka su to i pikantne „plavuše“ realsocijalizma). Ovaj ciklus i jeste popodne jednog Fauna, pomalo depresivni postskriptum negdanje manijakalnosti. Žena kao jedini preostali apsolut sred nadošlih ideoloških kompromisa. Posna žena. Taj epitet je mogao da upotrebi još samo Gogolj, taj najveći apstinent među piscima. Reći „uvredljivo lepa žena“ već je tolstojevska vizura. Baš kao i sirova lepota, „od rada uve-

ćanih i otvrdlih udova“. Razvijorimo stoga šuštavi plašt flerta oko sebe, spustimo se kao gusari u luku, i prigrabimo svoj plen. Neka je to i „na kratkoj vožnji“, od pristana do pristana. Tokom kraćušnog interludija, kad putnici pokazuju svoju suštinu, u pomisli, grimasi, najavi skandala. Koliko je ova proza arkadijska, svedoči čudesni detalj: „u propelerima zašušti iznenadna voda“. Napuštajući dunavsko plovilo, svi su na tren zbacili maske, zarezali, zašišitali, pokazali zube. Brod je zakratko bio teatar, šansa da se bude nešto drugo, a ne tek običan smrtnik. Paluba kao sprat bića, pričina titanskih strasti. Fantazam na smrt ranjene hrišćanske kulture dospele na koturne antičkog poimanja sveta.

Proza *Bez krika* je govor o samoživosti („Bio sam bestidno živ“) i kratkoći sećanja („...i ja sam se uzalud naprezao da ovaj prizor prekrijem mrljom svoje istine“). Venci, raskrećeni kao rakovi, opet nas vode do Tolstoja i njegove stilske kompromitacije paradnih gestova, koji nemaju svoju sadržinu, već tek šuplju formu. Jedan na drugi naležu prizori koje deli deset godina, na dunavskom štrandu, tom „istinskom grobu“ umorenih civila. Ali, ni u kome se više ne oglašava tuga: zemlja i nebo, u svojim menama, nepovratno su zatomili krik. „Predeo uzvrća upornom podrugljivom ljupkošću.“ Ljudi vole svoj zaborav, eno ih gde igraju i podvriskuju na negdanjem stratištu, kao na svadbi.

Književno posredujući čulnost, poput Lava Nikolajeviča Tolstoja, Aleksandar Tišma je u negvama velike i teške književnosti, kao iskupljujućeg samobičevanja. Kada je sve dnevnik. Ispripovedana u prvom licu („stanujem pored groblja“) paradoksija te bizarne intimnosti, kada živi i mrtvi supostojе i traju, naznačena je već u prvoj prozi *Pohvala groblju*. A podvučena poslednjom, naslovljenom sa *Praznina*. Posle sahrane vršnjaka, smrt nam postaje za korak bliža i opasnija, zauzima busiju u našoj nutrini, uporna „kao čičak“. Ali, tek je disanje usnulih

ukućana ono što nas ostavlja sasvim same. „Ležimo u svojoj postelji ispruženi kao u grobu.“ To su one „prekraćene“ samoće, kada ništa nije onako kako izgleda. Kada se istinski samuje u društvu, i kada je čovek najispunjeniji u svojim osamama.

Otrovan ukusom te tako klasične krivice, narator prezire ideologizovane prvosveštenike svoga doba, i poklanja vreme nadasve intimizovanim luzerima i marginalcima, ne peni već talogu, od koga tka svoju gustu i trpku, nerazvodnjenu ustupcima, prozu, sa izoštranim čulom za naličje... Uz „freneziju gorštačkih kola“ i oslovljavanje sa „drugarice“, bahato su ispraznili i zauzeli prostor neki novi „mladići sa providnim pogledom koji ne razume ništa“. Obavija nas urbani, kulturno-civilizacijski palimpsest, kada zgrade menjaju namenu: prvo spahijski dvorac, pa pozorište, onda kasacioni sud, potom komitet, obdanište... Dok realnim nebom „pućpuriću“ ruski avioni socrealizma, ono drugo, metafizičko nebo, traži da se popuni... Greh kao malter međuljudske povezanosti, tople i komforne, kao prirodna i nelicemerna kohezija, ravna dubokoj, natklasnoj solidarnosti.

Mrtvozornici nemaju posla sa moštima, u to mlado bezbožno doba, kada je zavladao blud rada, i radnih akcija, i domova kulture. Odbrana ugleda javne kuće, paradoksija je draga ovom autorstvu. Proza *Ibikina kuća* govori o spratovima ljudskosti, ali najvećma o lagumima ljudske podsvesti. O paternalizmu greha, na korak od sveoprognog imoralizma umetnosti... I o nakaznostima socijuma, ali tek u drugom redu. Primaran je ontološki dar blizine, telesnost jezika. Alarmantna je izglednost njegovog nepovratnog gubljenja i nadiruća nemoć ovladavanja bićem Drugog (*Vatromet*).

A tajna pola je kanda u halapljivosti. Smrt od masne sode otuda je bila potmulji, intimni refren toga doba. Umiranje kao neherojsko rikanje, kidanje sopstvenog tela. Gomila mesa – to je finalna hipostaza dodvoravanja telu. Kuda pobeći od te

jezive Nemezide? Kuda, ako ne baš u lajtmotiviku tela, degradiranog, vremešnog, istrošenog, mlohavog. Ali sopstvenog, vlastitog, jedinog, ljubljenog.

Pisac, koji ne preza od gustiranja tog animoziteta (raskokodakana publika, pop trtonja, šunkasti virtuoz, klube zbijenog mesa, navijeni lutak, kladivo tela, glavonja, zadrigli burag) i skoro filmski ekspresivno ga kadrira (razrogačeno oko sata, bližnačke stepenice, trbuh zanjihan poput pune kolevke), progovorio je i o ceni uspeha. Zaključak je porazan. To nije drugo do isto to „telo koje teško i nastojno radi“, „radna mešina koja pocupkuje, napinje se, znoji, dahće“.

Prepoznatljivo mrzovoljno, neskriveno prznički etiketirajući suštinu uspeha i pokloništva (kao samodopadnosti), narator ima hrabrosti, poput Dostojevskog junaka iz podzemlja, da postavi i nelicemerno pitanje: „Da nije on sam, sa svojim detaljnim estetiziranjem, bio čiftinski nizak? I da ga nije samo sujeta navela da poveruje kako će umetnika zateći sličnog sebi?“ On koji je „samo ćutanjem mogao da očuva ranjivu školjku svoje izuzetnosti“. On, koji je jedva preživio svoj prvi i konačni poraz, od koga se oporavljao celog života, nalik ribaru što krpi probušenu mrežu. Tom rastuženom shvatanju lepote kada se povlačimo posle prvog poraza, posvećena je proza *Celog sebe*.

„Onaj koji uspeva lišava se naslađivanja uspehom, taj dar pripada samo onima koji ne uspevaju.“ Pred nama je začarani krug: ili „zapuštena mumija neostvarenog talenta“ ili „traljav, komičan, oznojan i enerventan život posvećen uspehu“.

Šta je, dakle, strašnije? Zvocava krivica neostvarenog dara, nesnalaženja i debakla („Kakav je to dar kada ga izraz ubija? Ne-dar, neplodno zrno sebičnog osećanja, zakukuljen sanjalacki poriv“)? Ili je veći greh biti uspešan i ne primetiti svoje rečito salo...

Maestro Tišma je uradio ono najteže. Svedočio je, ali ne mucavo, već jasnoreko, svoj, u srce urezani rovaš. Pa i o pro-

žetosti krivicom, o slobodi raspolaganja sobom kao darom. Bilo da je u pitanju sleganje ramenima, bilo dizanje ruke, na sebe ili drugoga, uvek u društvu dvojničkog suflera, tog lucidnog takmaca ranjive singularnosti. Pred porotom od jednog jedinog člana – onog boljeg, najboljeg sebe.

Ova krivica je izvorno samoosećanje, a ne pregrešenje podložno sankcijama. Na taj način pali, svi smo osetljivi na pitanje vaspostavljanja identiteta i autentičnosti. Svi nosimo svoju vinost, svi je poznajemo, negujemo. To je naša romantična mogućnost, ta raspolućenost. U temelju svakog našeg psihiзма je krivica, koju prelivamo, vekovima, ne prolivši nijednu kap. Zajmimo je jedni od drugih, poput nekakvog melema. I samo najhrabriji preduzimaju povratni put do srži bića.

Aleksandar Tišma je posedovao tu hrabrost. Da se upusti u potragu za netruležnim telom.

Draginja Ramadanski

KRIVICE

POHVALA GROBLJU

Stanujem pored groblja, toliko blizu da kad provirim kroz prozor, okrenuvši glavu niz ulicu, nalazim pred sobom, nepogrešivo, skoro na domaku ruke, ceo jedan njegov gust isečak: podrubljeno oštrom, čvornovitom, brkatom starom živicom pro hladno zelenilo bagremova, iz koga, tu i tamo, stepeničasto se nadnoseći jedne nad druge, u nešto povećanim formatima kavčega koji pod njima miruju služeći im kao temelji, izviruju gromade raznobojnog cveća; štrče mali i veliki, vitki i dežmekasti, crni, ružičasti, beli, sivi, već prema ukusu naručilaca kameni blokovi spomenika; sve to akcentovano, krhko iznenadno, crvenim šiljkom kapele, oko koga se odmaraju i sa koga se otiskuju punački beli oblačići putnici.

Unutra, opet – kuda često zalazim za volju prečice što kroz groblje vodi ka ulicama centra – unutra se okomiti presek širi u smirenost ravnine, razređuje u perspektivu prostranstva, po kojoj drveće, grobnice, pa i sama kapela, igraju slobodno, vazdušasto-neobavezno kolo; razliva u potociće puteljaka, koji oko svakog groba, sa svih njegovih strana, trče, jednako se ukrštajući i ponovo razilazeći, u bezbroj krivudavih pravaca, prema tome kako su ih izgazili najpre grobari a onda njihovim tragom posetioci i prolaznici, bilo u potrazi za nečijim određenim počivalištem bilo za nekim naročito prkosnim karanfilom,

koji ih je doveo u iskušenje da ga uzberu, bilo naprosto švrljajući po tom gustišu boja, mirisa, osunčanosti.

Groblje je staro – već više od sto godina šire ga u sve pravce, stopu po stopu, grob po grob, kao u nekoj beskrajnoj štafeti, sve novi i novi mrtvaci, takmičeći se sa potomcima, koji su sa svoje strane, u međuvremenu, oko te nekadašnje ivice naselja načičkali svoje kuće, škole, teniska igrališta i saobraćajnice – tako da se ono sad u stvari nalazi usred grada, prodirući perifernim kracima pod plotove i prozore živih; ali im raskriljujući, za uzvrat, kroz brojne dozvoljene i nedozvoljene prolaze, koje, u tom stihijnom međusobnom srastanju, više nikakva sila reda nije u stanju da kontroliše – raskriljujući živima, koji to zahvalno koriste, svoje ostrvo mira i zelenila.

Ovamo dolaze đaci kada im dosadi jednoobraznost varoškoga parka, ili kad treba da vode tajanstvene zavereničke razgovore, ili kad ih proletnji nemir nagna da pobegnu sa časa: provlače se čestarima, pognuti kao Indijanci, ili sede u krugu na svojim torbama po starim, u travu zaraslim, prirodni vraćenim grobnicama, pa se kartaju, ili podgurkuju ili rvu ili smeju bez razloga, izazivajući razrogačenu zavist manje dece, koja nemaju hrabrosti da se prikradu dalje od živice, nego je obilaze i čupkaju zablenu sve dok ih uznemirene majke, iz obližnjih kuća, ne dozovu pretnjama. Grobljem promiču zaposleni ljudi usredsređenih pogleda, sekući svoje užurbane putanje prema središtu grada; ponekad koji šetač, koga u prolazu bujnost rastinja primami da minut-dva provede u razgledanju; nedeljom opet celi sastavi porodica, dovezeni do pred sam ulaz autobusom, malo ukrućeni u svojim prazničnim odelima, celo vreme na okupu, oko spomenika preminulog pretka ili srodnika, u strogoj ćutljivosti koja najzad pređe i na decu, no koja se rasprši čim konvoj krene dalje – roditelji ruku pod ruku, čitajući sa zlatnih natpisa, naglas, istoriju svojega mesta, a deca već nestašno se vijajući i skrivajući, uprkos

svim opomenama, oko tako zgodnih kamenih zaklona i okuka, sve do pred več, kada se vraćaju autobuskoj stanici, svojim kućama, nekako okrepljeni i učvršćeni u građanskoj odlučnosti da produže taj tamo zamrli život podizanjem svoga novog pokolenja. Ovde se najzad, naročito oko kapele, gde mala popločana čistina dopušta najviše prilaza suncu, okupljaju starci i starice, babe i dede da porazgovaraju, da pouzdišu, da se jedno drugom obraduju – detinje iskreno, valjda jedino oni, jer susret znači da su još tu, u životu – a ponekad, u naročito tople dane, i da se bogme raskokodaču dosta glasno i neumereno o svojim malim izbledelim brigama, o spletkama i usmenim predanjem izopačenim novinskim vestima, ipak jednako svraćajući razgovor, kao i svoje mutne poglede, na ono čime su široko okruženi, na mrtve: kako je ko sahranjen i kako je kome obezbeđeno sećanje u kamenu – brinući tako, malo rasejano i rasplinuto, brigu i o ovom i o onom svetu, kao što priliči mudro podetinjenim graničarima.

A kada padne več – senke se izduže a zatim pretope u svezaštićujuću kлокotavu tamu – na groblje stižu ljubavnici, zagrljene, prozirnovitke uzbuđene aveti, šunjajući se šaputavo da neometani stignu do svojih utvrđenih klupa, koje najzad dobijaju punu namenu, prostirući svoje posteljaste ravni za one koji mrtve zaboravljaju.

Protiv sveg ovog isprepletenog kretanja i susretanja mrtvi se ne bune. Leže nečujno pod svojim zemljanim pokrovom, koji razgrću, s vremena na vreme, presvlačeći ga u nove čiste boje, samo njihovi namesnici: žene, što, mahom u rano proleće, stižu s grabljama, motikama i s korpama sadnica, i, bose, u papučama, tako da im se visoko vide u zimu izbledele noge, od već narušenih, iskrivljenih pravougaonika stvaraju cvetne leje koje će mirisati cele godine, obnavljajući se tako stalno sve dotle dok i poslednji ženski potomak ne bude dospao tu negde u blizinu, i predak se, konačno, i tim svojim preosta-